

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

---

*Наталія Потій,
Олександр Тарасенко*

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ АРХІЄПІСКОП ВАСИЛІЙ (БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ)

Архієпископ Василій (Богоявленський) очолював чернігівську кафедру протягом 1911-1917 рр. З його ім'ям пов'язано відкриття в єпархії другого єпархіального жіночого училища, відновлення єпархіальної друкарні, реорганізація Братства св. Михайла, князя Чернігівського тощо. Життя Василя (Богоявленського) минуло у часи докорінних змін у Російській Православній церкві (далі РПЦ) та Російській імперії. Перетворення за Тимчасового уряду, діяльність Всеросійського помісного собору 1917-1918 рр. та участь у ньому архієпископа Василя (Богоявленського) стали вирішальними у житті владики. Втім, діяльність останнього дореволюційного чернігівського архієрея недостатньо вивчена, чим і зумовлюється актуальність даної студії. Її мета – реконструювати біографію Василя (Богоявленського) з акцентом на періоді, коли він посідав чернігівську кафедру.

Література про архієпископа Василя (Богоявленського) та історію Чернігівської єпархії початку ХХ ст. нечисленна. Дореволюційні статті М.Богоявленського та С.Савінського мають панегіричний характер, не містять критичних зауважень і висвітлюють лише окремі періоди та епізоди з життя владики¹. У 1990-х рр. розпочався процес прославлення новомучеників, що сприяло дослідженню біографій церковних діячів ХХ ст. Коротка біографія Василя (Богоявленського) міститься у праці В.Корольова², яка загалом присвячена ієрархам Пермської єпархії. Автор з православної точки зору стисло висвітлює діяльність архієпископа Василя (Богоявленського) і його трагічну загибель у 1918 р. під час розслідування обставин смерті Пермського архієпископа Андроніка. Ряд коротких публікацій про архієпископа Василя побачив світ у сучасній чернігівській періодиці³. Залучені в даній статті джерела представлені активним і канцелярським матеріалом, джерелами особового характеру, періодичною пресою, що дозволяє простежити основні віхи біографії архієпископа Василя (Богоявленського).

Архієпископ Василій (Василій Дмитрович Богоявленський) народився 1 лютого (ст. ст.) 1867 р. в с. Старе Сеславіно Козловського повіту Тамбовської губернії в сім'ї священика. Освіту він отримав у Раненбурзькому духовному училищі (нині м. Чаплигін Липецької обл.), а потім – у Тамбовській духовній семінарії⁴. 20 вересня 1889 р. Василій Богоявленський був рукопокладений в сан диякона при церкві Різдва Христового в с. Стара Дегтянка Козловського повіту⁵. 11 березня 1890 р. Василій Богоявленський був висвячений у сан священика до церкви Різдва Богородиці с. Овсянки Кирсанівського повіту Тамбовської єпархії, де водночас опікувався церковнопарафіальною школою. В 1896 р. о. Василій продовжив навчання в Казанській духовній академії, котру закінчив зі ступенем кандидата богослов'я в 1900 р.⁶.

Будучи студентом академії, Василій Богоявленський працював законовчителем у

казанській общині сестер милосердя Червоного Хреста. Перебуваючи в Казанській єпархії, він обіймав ряд посад: службу в кафедральному соборі, посаду священника в церкві Троїцько-Феодорівського жіночого монастиря, з 1901 р. був священником цвинтарної церкви в Казані, а в 1905 р. повернувся в кафедральний собор на посаду ключаря. Протягом кількох років Василій Богоявленський входив до складу комітету з перевірки звітів Казанської духовної академії і Казанського єпархіального жіночого училища, був членом-засновником Братства Пресвятої Богородиці при Казанському кафедральному соборі. В 1907 р. указом Синоду о. Василій був призначений членом Казанської духовної консисторії.

Василій Богоявленський займався науковою діяльністю. В 1902 р. було видано його працю “Епархиальные съезды духовенства и их деятельность и значение”⁷. В червні 1907 р. надрукована робота “Вторая книга Маккавейская. Опыт исагогического исследования”, за яку він отримав вчений ступінь магістра богослов'я. Загалом Василій Богоявленський в Казані працював 12 років.

У 1908 р., після смерті дружини, він переїхав у Свято-Троїцьку Олександро-Невську лавру, де 14 серпня прийняв чернечий постриг. 15 жовтня 1908 р. Василій (Богоявленський) був призначений ректором Чернігівської духовної семінарії. 30 жовтня 1908 р. архімандрит Василій прибув до Чернігова і негайно включився в роботу по управлінню Чернігівською духовною семінарією⁸. Вже 2 листопада архімандрит Василій запросив до семінарії єпархіального місіонера Василя Родіонцева з метою познайомити вихованців старших класів з програмою боротьби з розколом і сектантством, ухваленою на останньому місіонерському з'їзді, що відбувся в Києві. З ініціативи ректора у навчальний процес духовного закладу було запроваджено столярну справу, семінарія отримала кваліфікованого викладача гімнастики⁹.

15 березня 1909 р. на зібранні Чернігівського відділення Православного місіонерського товариства архімандрита Василя (Богоявленського) обрали головою цієї установи¹⁰. Зрештою на посаді ректора Чернігівської духовної семінарії Василій (Богоявленський) пробув лише рік. 19 червня 1909 р. його було призначено єпископом Сумським, вікарієм Харківської єпархії. Цю посаду він обіймав понад півтора року, відзначившись завершенням відбудови Курязького Преображенського монастиря, що слугував місцем перебування Сумського єпископа, та влаштуванням при ньому двох будинків для паломників¹¹.

4 березня 1911 р. Василя (Богоявленського) перевели на посаду єпископа Новгород-Сіверського, вікарія Чернігівської єпархії¹². Після смерті єпископа Чернігівського Антонія у квітні 1911 р. тимчасово управляючим Чернігівською єпархією було призначено єпископа Василя (Богоявленського)¹³. 12 травня того ж року його затвердили на цій посаді. Очолюючи єпархію протягом семи років, він проявив себе ініціативним, владним, вимогливим до підлеглих та відданим своїй справі керівником.

Важливою подією в житті єпархії став візит імператора Миколи II до Чернігова. Метою прибуття стало поклоніння мощам святителя Феодосія Углицького. До дня приїду імператора з ініціативи єпископа Василя (Богоявленського) у серпні 1911 р. була видана книга-альбом “Картины церковной жизни Черниговской епархии из IX-вековой ея истории”¹⁴. Над створенням книги працювала комісія, до складу якої входили священнослужителі та особи з корпорацій духовно-навчальних закладів. Особливо багато працював на дану справу інспектор Чернігівського чоловічого духовного училища М.Доброгаєв, за що зібрання духовенства Чернігівської єпархії виразило йому подяку¹⁵. Художнє оформлення книги здійснив кандидат богослов'я, учень Імператорської академії мистецтв М.Протопопов, робота якого теж була високо оцінена. Зокрема газета “Церковные ведомости” повідомляла: “Художня сторона видання звертає на себе особливу увагу по прекрасному, а в деяких випадках позитивно неповторному відтворенню художніх знімків”¹⁶. Навесні 1911 р. було ініційовано будівництво нового єпархіального дому на перетині Шосейної і Миколаївської вулиць (нині будинок обласної філармонії), якому дали ім'я імператора Миколи II. З травня екстрений єпархіальний з'їзд духовенства виробив план єпархіального дому. Дім мав складатися з двох поверхів на вулицю і трьох поверхів у двір з четвертим підвальним. На нижньому поверсі мало бути сім приміщень: для книжкового складу і лавки Братства св. Михайла, церковного Дрелесховища, бібліотеки-читальні та шкільного музею. Верхній поверх будинку мав займати зал на 1000 чол. для проведення релігійно-

моральних читань. Біля епархіального дому було збудовано дзвіницю.

Імператор Микола II прибув до Чернігова 5 вересня о 14 год. 55 хв. Обставини візиту були не дуже вдалим, адже 1 вересня у Києві було смертельно поранено П.Столипіна. Крім того, до Чернігова царська родина пливла на пароплаві, проте в річці було мало води, і вночі “Головачев” деякий час сидів на мілі, тому прибув до Чернігова на півтори години пізніше. Цим і зумовлено те, що 5 вересня о 9 год. було відмінено огляд Миколою II Троїцького собору.

Враження від Чернігова імператор Микола II передав у листі до матері: “Це невелике місто, але так само гарно розташоване, як і Київ. В ньому два дуже древніх собори. Зробив огляд пішому полку і 2 000 потішних, був в дворянському зібранні, оглянув музей і обійшов селян усєї губернії. Встиг на пароплав до заходу сонця і поплив вниз по течії”¹⁷. Візит імператора був дуже значущим для духовенства Чернігівської єпархії, яке згодом змальовувало цю подію в захопливих описах на сторінках церковної преси.

Архієпископ Василій (Богоявленський) активно займався освітньою справою. Цей напрямок у його діяльності був чи не найголовнішим. За даними статистичного відділу при синодальній училищній раді, в Чернігівській губернії на 1 січня 1915 р. налічувалося 9 двокласних і 594 однокласних церковнопарафіяльних шкіл, 217 шкіл грамоти, 1 церковнопарафіяльна школа для дорослих і 7 учительських двокласних шкіл. Навчалось у них 38 969 чол. Подією для Чернігівської єпархії стало відкриття 11 квітня 1912 р. в Миколаївському хуторі Новгород-Сіверського повіту Другого епархіального жіночого училища із сільськогосподарським відділом. 17 вересня 1912 р. було урочисто відкрито і освячено новий навчальний заклад¹⁸.

У 1913 р. відбувалося святкування 300-літнього ювілею царювання дому Романових. Зібрання міського духовенства Чернігова постановило відзначити цю подію придбанням палацу графа Заводовського в с. Ляличах Суразького повіту, в якому згодом відкриють церковно-учительську школу. На засіданні єпископ Василій пожертвував на цю справу 1 000 руб.¹⁹. Міністр внутрішніх справ М.Маклаков (колишній губернатор Чернігівщини) і міністр юстиції І.Щеглов погодились бути почесними членами комітету з реставрації палацу і відкриття в ньому вищого педагогічного жіночого інституту.

У 1913 р. для купівлі і реставрації палацу було зібрано понад 20 000 руб. пожертвувань. Палац і 102 десятини землі були придбані за 65 тис. руб. 9 липня 1914 р. під головуванням чернігівського владики відбулося засідання ради і членів Братства св. Михайла, де було вперше поставлене питання про заснування вищого педагогічного жіночого інституту з присвоєнням йому імені Романівського. Постановили, що при інституті буде діяти сільськогосподарський відділ²⁰. Був розроблений проект положення про Романівський Чернігівський епархіальний педагогічний жіночий інститут, в якому зазначалося, що він перебуватиме у віданні Синоду, а курс навчання триватиме 3 роки. Розраховувалось, що число вихованців становитиме 120 чол., по 40 в кожному із класів. До числа студентів інституту прийматимуться особи, які закінчили 6 класів епархіального училища чи рівного йому середнього навчального закладу або ті, хто склав екзамен з відповідної програми.

До обов’язкових предметів викладання в інституті належали: Святе письмо, християнське віровчення і мораль, історія російської церкви, педагогіка, психологія, математика, фізика, загальна історія, географія, природознавство, сільське господарство, спів, музика, вишивання і малювання. Визначались керівні органи інституту: педагогічна рада для справ з навчально-моральної частини і попечительський комітет з господарських справ. Єпископ Василій (Богоявленський) призначався головним керівником інституту. В наступних 8 главах проекту положення про Романівський інститут детально розглядалися повноваження керівників інституту²¹.

12 листопада 1915 р. на епархіальному з’їзді депутатів духовенства і церковних старост єпархії було ухвалено, що єпископ Василій (Богоявленський) звернеться до Синоду з метою отримання дозволу на відкриття нового навчального закладу в 1916 р. На початкове обладнання інституту необхідно було виділити 10 тис. руб.: 5 тис. руб. – із загальноєпархіальних сум і 5 тис. руб. із особистих коштів духовенства²².

На основі рішень з’їзду духовенства, в 1916 р. єпископ Василій (Богоявленський) порушив перед Синодом питання відкриття в Чернігівській єпархії вищого жіночого педагогічного інституту²³. 6 липня 1916 р. проект інституту обговорювався в навчальному комітеті Синоду, який постановив запросити на наступне засідання з даного

питання представників міністерства народного просвітництва і міністерства землеробства²⁴. 12 вересня відбулося засідання міжвідомчої ради, котра дала дозвіл на відкриття в Чернігівській єпархії вищого жіночого педагогічного інституту, “однорідного по характеру з Петроградським”²⁵. Перед відкриттям інституту в Лялицькому палаці було утворено природничо-історичний музей та розпочалося формування навчальної бібліотеки. Вступні екзамени до інституту розпочалися 9 вересня 1916 р.²⁶.

Єпископ Василій (Богоявленський) контролював діяльність освітніх закладів, систематично проводячи огляди. Перевірявся як рівень підготовки вихованців, так і господарська частина: харчування, умови проживання тощо. До прикладу, 9 квітня 1912 р. єпископ відвідав Чернігівську міністерську жіночу гімназію, де, зокрема, звернувся до учениць з роз’ясненням смислу і значення свята Пасхи та завітав на заняття з Закону Божого, на якому сам опитував учениць²⁷. Загалом, чернігівський архієрей контролював найменші дрібниці життя навчальних закладів, з чого можна зробити висновок, що владика прагнув тримати все в своїх руках, був владним, прискіпливим і водночас відповідальним керівником.

У період управління Чернігівською єпархією архієпископом Васи́лієм (Богоявленським) Братство св. Михайла було реорганізовано. 6 грудня 1911 р. у залі духовної семінарії відбулося об’єднане зібрання єпархіальної місіонерської ради і ради єпархіального Братства св. Михайла, князя Чернігівського, де констатовалася розділення діяльності Братства на два відділи: єпархіальну місіонерську раду і раду єпархіального Братства. Перший мав займатися справами місії в єпархії, а другий – проводити в життя населення християнські начала²⁸. В результаті діяльність місіонерської ради стала значно активнішою. Вона організовувала курси та лекції для місіонерів. У 1912 р. місіонерські курси тривали з 10 по 17 липня. Слухачами були представники духовенства Кролевецького, Глухівського і Новгород-Сіверського повітів²⁹. Приватною ініціативою в різних містах і селах створювалися гуртки ревнителів православ’я. Членами Братства проводилася робота по боротьбі з поширенням в єпархії баптизму, іудейства тощо. У 1914 р. до складу Братства входило 25 659 чол. і діяло 9 комітетів, кожен з яких опікувався певним напрямком його діяльності³⁰. Проте число комітетів з роками збільшувалася, бо перед церквою поставали нові завдання і потреби. Так, у звіті про діяльність Братства св. Михайла за 1915 р. перераховуються вже 14 комітетів. Була проведена реорганізація духовного видання єпархії, і замість “Черниговских епархиальных известий” з 1912 р. стали видавати часопис “Вера и жизнь”, хоча зміст видання практично не змінився. Братство св. Михайла з 1914 р. видавало газету “Черниговский церковно-общественный вестник”, у 1914 р. було відновлено діяльність чернігівської єпархіальної друкарні.

У липні 1916 р. єпископа Васи́лія (Богоявленського) було призначено виконуючим обов’язки голови видавничої ради при Синоді. З його ініціативи була розроблена програма діяльності комісії в 1916 р., що передбачала видавництво декількох значних богословських праць, велику православну релігійно-філософську та історичну бібліотеку, житія святих³¹.

За час управління єпархією єпископа Васи́лія (Богоявленського) в 1916 р. з’явилася друга вікарна кафедра з титулом єпископа Стародубського³². 6 травня 1916 р. єпископа Васи́лія (Богоявленського) було нагороджено орденом св. Володимира другого ступеня³³. Того ж року 5 жовтня єпископ Васи́лій (Богоявленський) був підвищений до сану архієпископа³⁴.

Архієпископ Васи́лій (Богоявленський) був переконаним монархістом і неодноразово публічно про це висловлювався. З приходом до влади Тимчасового уряду погляди чернігівського владки станули однією з причин усунення його з кафедри.

Бурхлива діяльність архієпископа Васи́лія (Богоявленського) на загал заслуговувала схвалення. Однак, окрім зовнішніх позитивних проявів діяльності чернігівського архієрея, був й інший бік, який зазнав публічного викриття в 1917 р. Перші сигнали незадоволення постаттю Васи́лія (Богоявленського) з’явилися ще у 1913 р., коли в газеті “Санкт-Петербургские ведомости” була опублікована стаття “От кого зависит созвание Собора”, де, зокрема, чернігівський архієрей звинувачувався у поганій адміністративній діяльності, від чого потерпає РПЦ. Автор статті М. Дурново запевняв, що своєю посадою єпископ Васи́лій (Богоявленський) завдячує Санкт-Петербурзькому митрополиту Володимирі (Богоявленському), який начебто був його дядьком. Марнотратством було

названо купівлю Лялицького палацу, в той час, коли в Чернігівській єпархії швидко поширювався баптизм і розкол. Пролунали звинувачення в розкраданні єпархіальних коштів, що належали чернігівському єпархіальному свічному заводу. За рішенням екстреного єпархіального з'їзду депутатів духовенства і церковних старост єпархії від 11 червня 1913 р., прот. С.Савінський написав відкритий лист, який був надрукований в часописі “Вера и жизнь”, бо газета “Санкт-Петербургские ведомости” відмовилась надрукувати заперечення вини чернігівського архієрея. Зокрема автор зазначав, що ніяких родинних стосунків з митрополитом Володимиром (Богоявленським) єпископ Василій (Богоявленський) не має, а посадою завдячує своїй невтомній праці й таланту. С.Савінський у листі перелічив досягнення владики в науці, в управлінні семінарією та єпархією³⁵.

Отже, чому ж постать архієпископа Василя (Богоявленського) зацікавила кореспондента столичної газети і чому чернігівському архієрею було дано публічно критичну характеристику. М.Дурново ставить питання про родинні зв'язки між архієпископом Васиєм (Богоявленським) та митрополитом Санкт-Петербурзьким Володимиром (Богоявленським). У сучасній літературі висловлювалася думка, що вони справді були родичами³⁶. Але це питання потребує подальшого вивчення на джерельному матеріалі. Бо автори публікацій, вочевидь, прагнули запевнити читача в існуванні родинних зв'язків між двома ієрархами, до того ж обома новомучениками, не помічаючи, що в такий спосіб посилюють позиції критиків кадрової політики і практики адміністрування РПЦ на початку ХХ ст., і швидке просування архієпископа Василя (Богоявленського) по ієрархічній драбині справді пояснює саме ця обставина. Хоч як би там було, а обвинувачення чернігівського владики кидало тінь на тогочасного Санкт-Петербурзького митрополита, адже виходило, що той просуває до верхівки церковної ієрархії своїх родичів, які виявилися ще й розкрадачами церковного майна.

Газетярська атака на владик Богоявленських може бути розглянута в контексті іншого, масштабнішого конфлікту. Справа в тому, що коли 1912 р. помер першоієрарх Св. Синоду Антоній (Вадковський), митрополит Петербурзький і Ладозький, на його місце був призначений митрополит Володимир (Богоявленський). У цей час все більший вплив на імператорську родину набирав Г.Распутін. Митрополит Володимир як людина прямолинійна і тверда відверто висловлював своє негативне ставлення до нього. Саме через конфлікт з Г.Распутіним митрополита Володимира у 1915 р. було переведено до Києва³⁷. Отже, можна припустити, що нападки на архієпископа Василя (Богоявленського) у 1913 р. могли бути зумовлені саме конфліктом митрополита Володимира (Богоявленського) та інших, не згодних з Г.Распутіним і духовенством, яке орієнтувалося на “придворного старця”. Слід також заважити, що з 1913 р. Чернігівський єпископ Василій (Богоявленський) був присутнім на засіданнях Синоду. Тоді ж на Передсоборній Раді піднімалося питання скликання Собору і відновлення інституту патріаршества. Чернігівський владика підтримував дану ідею, але на той час значна частина духовенства виступали проти. Тому і ця суперечність могла стати приводом до критики чернігівського архієрея, на що натякає і назва статті М.Дурново.

Після падіння царату і створення Тимчасового уряду, на посаду обер-прокурора було призначено В.Львова, котрий прагнув одноосібно провести реформи церковного управління. В результаті виник конфлікт між ним і Синодом. 7 березня 1917 р. обер-прокурор повідомив Синод, що вважає себе власником усіх прерогатив попередньої царської влади в церковних справах. 8 березня з'явилася заява шести членів Синоду, в якій говорилось, що вони не вважають себе в праві брати відповідальність за ті заходи, котрі Тимчасовий уряд буде здійснювати³⁸. Цю заяву підписав і чернігівський архієпископ Василій (Богоявленський). У відповідь на це В.Львов заявив, що вручить всю повноту влади тільки церковному собору. Щоб розв'язати конфлікт, 13 березня відбулося засідання Синоду, на якому було прийнято постанову, в якій зазначалось, що дії В.Львова неканонічні, а залишати управління Всеросійською Православною церквою без “кормчого” неможливо, тому Синод залишається до скликання нового складу. Проте 14 квітня Тимчасовий уряд розпустив Синод.

Оновлений склад Синоду за пропозицією обер-прокурора В.Львова постановив провести ревізію діяльності архієпископа Василя (Богоявленського) в Чернігівській єпархії і у видавничому комітеті при Синоді, який він очолював³⁹. 23 березня 1917 р. був утворений Тимчасовий виконком об'єднаного духовенства міста Чернігова на чолі

з протоієреєм А.Величковським. 24 березня архієпископ Васи́лій (Богоявленський) повернувся з Петрограда до Чернігова. 26 березня губернський виконавчий комітет визнав його присутність в Чернігові вкрай небезпечною “в сенсі суспільного спокою”. Було вирішено заарештувати владика, конфіскувати його архіви, документи і під охороною відправити в Петроград, у розпорядження вищих органів церковної влади.

Виконком духовенства створив комісію для розслідування діяльності архієпископа Васи́лія (Богоявленського) і передання його суду в кримінальному порядку⁴⁰. На основі цього рішення владика спочатку утримували в єпархіальному домі, а потім перевели в архієрейські покої Троїцького монастиря⁴¹. Потім, згідно з ухвалою губернського виконавчого комітету, провели ревізію діяльності архієпископа Васи́лія (Богоявленського). Ревізорами були С.Рункевич і Д.Солунський. Ознайомився з документами архієпископа і член Державної думи М.Іскрицький. Опитавши “ряд зацікавлених і потерпілих осіб, ревізори встановили картину неймовірного розвалу в Чернігівській єпархії”⁴². Архієпископа Васи́лія (Богоявленського) було звинувачено в ряді кримінальних злочинів: продаж священницьких, дияконських місць, порушення моралі. 29 березня 1917 р. він був відправлений в Петроград, куди прибув 31 березня і під охороною розміщений в синодальному Митрофанівському подвір’ї⁴³. Управління ж єпархією було передано єпископу Пахомію Стародубському (Кедрову).

5 квітня 1917 р. відбулося загальне зібрання духовенства Чернігова у кількості 94 осіб, яке вів голова Тимчасового виконавчого комітету духовенства протоієрей А.Величковський. Головним питанням була справа архієпископа Васи́лія (Богоявленського) і доцільність перебування його на чернігівській кафедрі⁴⁴. Матеріали засідання розкривають ставлення духовенства до архієрея, їхнє бачення його діяльності на посаді архієпископа та деталізують обставини арешту владики. Голова засідання А.Величковський у вступній промові розповів про підстави рішення вислати архієпископа Васи́лія (Богоявленського) з Чернігова: начебто комітет повідомили про наміри робітників і солдат вчинити розправу над владикою, і виїзд архієрея врятував Чернігів від кровопролиття. Обговорювалося питання про покращення становища архієпископа. За словами А.Величковського, комітет дав доручення Г.Лобову звернутися до губернського виконавчого комітету з проханням дозволити архієпископу Васи́лію (Богоявленському), з огляду на його заяву про хворобу і пасхальні свята, відкласти від’їзд із Чернігова до другого дня Пасхи, щоб архієрей міг підлікуватись і здійснити богослужіння. Губернський виконавчий комітет призначив комісію для засвідчення здоров’я архієпископа Васи́лія, і лікарі визнали, що поїздка до Петрограда не загрожує здоров’ю владики, в результаті губернський комітет свого рішення не змінив. Г.Лобов також розповів, що до приїзду архієпископа Васи́лія і ректора семінарії В.Сокольського з Петрограда чернігівський комітет громадських організацій надіслав у Петроград телеграму про те, що їхній приїзд до Чернігова не бажаний. Після виступу Г.Лобова, голова засідання А.Величковський запропонував зібранню висловити свої думки з даного питання. Лунали виступи як на підтримку архієпископа Васи́лія (Богоявленського), так і з засудженням його діяльності. На захист чернігівського архієрея став протоієрей А.Єфимов, який наголошував на тому, що арешт був проведений незаконно. Також він вказував на позитивні сторони діяльності архієпископа Васи́лія.

З великою звинувачувальною промовою виступив наглядач чоловічого духовного училища М.Доброгаєв. Він повідомив, що із появою архієпископа Васи́лія (Богоявленського) в Чернігів почали з’їжджатись усі його родичі, котрим владика надав найприбутковіші місця. Наводячи конкретні факти, М.Доброгаєв зазначав: у Конотопі в залізнично-дорожній церкві – Богоявленській, в Чернігові в кафедральному соборі і членом консисторії Духовський, в Новгород-Сіверському духовному училищі наглядач Дмитрієвський, у Васильївському училищі – Богоявленські і Дмитрієвські. В цьому ж училищі викладачем рахувався син архієпископа Васи́лія (Богоявленського). М.Доброгаєв вказав на таке явище, як прийом внесків на Васильївське жіноче училище в 50, 100 і 200 руб., котрий проводився зі священнослужителів при отриманні ними парафії. Доповідач засвідчив, що в нього є дані про 384 куплені священницькі місця. Особливо великі “пожертвування”, без котрих не задовольнялися прохання священників, дияконів і псаломщиків, повинні були вноситись на Лялицький палац, іноді вони сягали 1 000 руб. з однієї особи. Доповідач навів приклад, як диякон з Носівки Ніжинського повіту, заплативши велику суму, був висвячений архієпископом Васи́лієм у сан диякона

напередодні призову його на військову службу. Також було зазначено, що на корпорацію всіх духовно-навчальних закладів єпархії був покладений 5-% збір на користь поранених, але ці гроші пішли на Лялицький палац. А поміщицею А.Сапожковою при купівлі в неї 100 десятин землі для Васильївського училища на єпархіальні кошти був здійснений дарувальний запис на 3 десятини землі сину архієпископа Д.Богоявленському. Як підсумок, М.Доброгаєв заявив, що архієпископ Василій (Богоявленський) допустив злочини проти канонічних правил і громадянських законів і необхідно ставити питання про передання його до суду⁴⁵. Після цієї промови голова засідання поставив на голосування питання про доцільність перебування архієпископа Василя (Богоявленського) на Чернігівській кафедрі. В результаті 41 голос було подано за залишення владики, а 53 – проти⁴⁶.

14 квітня з'явився указ Тимчасового уряду про звільнення архієпископа Василя (Богоявленського) від присутності в Синоді. 2 травня чернігівський екстрений з'їзд духовенства і мирян визнав діяльність архієпископа Василя (Богоявленського) шкідливою для єпархії⁴⁷. 3 травня вийшла постанова з'їзду про утворення комісії з семи осіб для розслідування діяльності архієпископа в Чернігові. До складу комісії увійшли: М.Ішменицький, А.Голіцин, К.Бакулін, О.Богославський, К.Андрієнко, священник О.Олександровський, Д.Дегтьоров. На цьому ж засіданні вирішили прохати Синод дати можливість чернігівській комісії усім складом увійти до складу іншої комісії, котра мала з'явитись із Петрограда⁴⁸.

На всі ці події владика Василій у відкритому листі від 13 квітня заявив: “Мені приписують дії, що ганьблять мене. Розуміючи, що глибокі зміни, що відбуваються в нашій Батьківщині, не могли не викликати бажання бачити на чолі, зокрема, духовенства інших осіб, я прийняв постанову Чернігівського комітету зі спокоєм, хоча вважаю, що абсолютно об'єктивні дані, з огляду на створення мною в єпархії цілого ряду просвітницьких і благодійницьких закладів, давали б підстави до продуманішої і об'єктивнішої оцінки моєї діяльності”. Далі він заявив, що отримав свою посаду лише завдяки наполегливій праці на церковній ниві. А для захисту власної гідності владика Василій сам ініціював розслідування своєї діяльності в Чернігівській єпархії, бо, як він висловився, “не могу залишити єпархію, не знявши із себе несправедливих обвинувачень”⁴⁹. Розслідування щодо зловживань архієпископа Василя (Богоявленського) проводилось, але він був звільнений через недоведеність обвинувачень.

Отже, постає проблема причин арешту, негативного ставлення духовенства до вищого архієрея єпархії та відсутності покарання, окрім усунення його з посади. Розслідуванням діяльності архієпископа Василя (Богоявленського) займався Тимчасовий губернський виконавчий комітет, який був підзвітний Тимчасовому уряду. Саме комісія від цієї установи визнала владика винним. Потім проводилися розслідування комісії від духовенства, проте їхні висновки нам невідомі. В тому ж таки 1917 р. Василія (Богоявленського) було звільнено з-під арешту за недостатністю обвинувачень.

На нашу думку, ціллію діяльності комісії від Тимчасового виконавчого губернського комітету було усунення його з керівної посади, що розумів і зазначив у згаданому зверненні і сам чернігівський владика. Це була цілеспрямована політика Тимчасового уряду по усуненню старого єпископату як свого ідеологічного ворога. Після досягнення цієї мети справа не набрала подальшого розгляду і, незважаючи на обвинувачення кримінального характеру, владика було звільнено. Щодо негативного ставлення чернігівського духовенства до архієпископа, то можна припустити, що це було пов'язано з особистими якостями архієрея і характером його стосунків із підлеглими. По-перше, архієпископ Василій (Богоявленський) був людиною дуже активною, ініціативною, і планував велику кількість проєктів, в яких духовенство мало брати не лише організаційну роль, але і відраховувати власні кошти. У господарських і комерційних справах владика Василій був рішуче налаштований на боротьбу. Це яскраво проявилось у заходах проти монополії євреїв на закупівлю воску.

Для архієпископа Василя був характерний тотальний контроль за усіма сферами життя єпархії, включаючи найменші дрібниці. Він особисто проводив уроки в духовних навчальних закладах, постійно контролював роботу ідалень, стан приміщень, храмів, очолював ледь не всі духовні установи в єпархії. Дослідники відзначають, що архієпископ шукав і домагався переведу до Чернігова потрібних йому службовців. Це могло бути проявом недовіри до місцевого духовенства та бажанням мати в єпархії “своїх” людей.

В результаті у 1917 р. одним із звинувачень було узурпація влади, що не подобалося частині духовенства, яке матеріально потерпало від активної діяльності правлячого архієрея.

8 травня 1917 р. прийшло повідомлення про звільнення архієпископа Василя (Богоявленського) і про призначення його настоятелем Теребенської пустині Тверської єпархії, але вже 11 серпня його перевели настоятелем Московського Заїконоспаського монастиря. Цей період життя Василя (Богоявленського) найменш відомий. Він включився в роботу Всеросійського Помісного Собору вже під час третьої сесії. 24 липня Василя (Богоявленського) призначили благочинним ставропігійних монастирів, безпосередньо підвідомчим патріарху Тихону.

Весною і літом 1918 р. влада більшовиків розпочала жорстокі переслідування церковнослужителів. Зокрема в червні було вбито пермського архієпископа Андроніка (Нікольського). Патріарх Тихон і Синод постановили утворити комісію з розслідування більшовицьких злочинів у Пермі. Спочатку до складу комісії увійшли єпископ Серафим (Александров) та М.Малигін, проте постановою патріарха і Синоду попередній склад комісії був замінений архієпископом Василієм (Богоявленським) та А.Зверевим, а в Пермі до них мав приєднатись архімандрит Матвій (Померанцев)⁵⁰. Діяльність слідчої комісії в Пермі викликала незадоволення серед більшовиків. Були вжиті заходи, щоб слідчий матеріал не потрапив на Собор у Москву. Коли по закінченні розслідування комісія поверталася до Москви, між Перм'ю і В'яткою у вагон увірвалися червоноармійці, вбили членів комісії і викинули їхні тіла з поїзда. Тіло архієпископа Василя (Богоявленського) і вбитих разом з ним поховали селяни. До могил мучеників розпочалося паломництво. Тоді більшовики викопали і спалили їхні тіла.

Отже, Василій (Богоявленський) обрав родинну традицію, присвятив своє життя служінню церкві, пройшовши шлях від диякона до архієпископа. Найтривалішим було служіння в Чернігівській єпархії, де він проявив себе активним адміністратором. Проте чернігівський архієрей був людиною владною, і не можна виключати ймовірного зловживання своїм посадовим становищем, що завадило налагодити приязні стосунки з підлеглими. З приходом до влади Тимчасового уряду була розпочата кампанія усунення старого єпископату, під яку потрапив і Василій (Богоявленський). Під час революційних подій 1917 р. духовенство Чернігівської єпархії змогло вільно висловити своє ставлення до архієрея, що мало наслідком усунення його з посади. Мученицька смерть архієпископа Василя (Богоявленського) дала підставу Церковному собору у 2000 р. зарахувати його до лику святих.

Джерела та література:

1. Богоявленский Н. Черниговские торжества // Черниговские епархиальные известия. – 1911. – № 18. – Часть оф. – С. 499; Савинский С. Четверть века на служении Церкви, Царю и Отечеству // Вера и жизнь. – 1913. – № 18. – Часть неоф. – С. 6; Савинский С. Открытое письмо сотруднику “Санкт-Петербургских ведомостей” Н.Дурново // Вера и жизнь. – 1913. – № 14-15. – Часть неоф. – С. 95-107.
2. Королев В. Любвью побеждая страх: жизнеописания новомучеников Российских. – Фрязино, 1998. – С. 91-102.
3. Шумило С. Претерпевший до конца // Троїцький вісник. – 1996. - №8; Махіна Л. Тамара – внучка святого Василя (Богоявленського), архієпископа Чернігівського і Нежинського // Троїцький вісник. – 2001. - №10; Тарасенко О. Священномученик архієпископ Василій (Богоявленський) // Троїцький вісник. – 2004. - №8.
4. Преосвященный Василий, епископ Новгородсеверский // Черниговские епархиальные известия. – 1911. – № 7. – Часть неоф. – С. 207-209.
5. Василий Богоявленский // Православная энциклопедия. – М., 2002. – Т. 7. – С. 37.
6. Савинский С. Четверть века на служении Церкви, Царю и Отечеству // Вера и жизнь. – 1913. – № 18. – Часть неоф. – С. 6.
7. Василий Богоявленский // Православная энциклопедия. – М., 2002. – Т. 7. – С. 38.
8. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1909. – № 12. – Часть неоф. – С. 872.
9. Н. Из жизни Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1909. – № 8. – Часть неоф. – С. 320-323.
10. Журнал общего годичного, состоявшегося 15 марта 1909 года, собрания членов Черниговского отделения Православного Миссионерского общества // Черниговские епархиальные известия. – 1909. – №11. – Часть оф. – С. 317-320.
11. Преосвященный Василий, епископ Новгородсеверский // Черниговские епархиальные

- известия. – 1911. – № 7. – Часть неоф. – С. 208-209.
12. Черниговские епархиальные известия. – 1911. – № 7. – Часть оф. – С. 173.
13. Черниговские епархиальные известия. – 1911. – № 9. – Часть оф. – С. 230.
14. Богоявленский Н. Черниговские торжества // Черниговские епархиальные известия. – 1911. – № 18. – Часть оф. – С. 499.
15. Журналы Чрезвычайного Собрания Духовенства Черниговской епархии, от 4 сентября 1911 г. // Приложение к Черниговским епархиальным известиям. – 1911. – № 18. – Часть оф. – С. 10-11.
16. Отзыв о книге-альбоме “Картины церковной жизни из девятивековой ея истории” Церковных Ведомостей // Приложение к Черниговским епархиальным известиям. – 1911. – № 21. – Часть оф. – С. 595.
17. П.А.Столыпин – жизнь и смерть за царя. – М., 1991. – С. 31.
18. Торжество открытия II-го Черниговского Епархиального женского училища в Николаевском хуторе Новгородсеверского уезда // Вера и жизнь. – 1912. – № 12. – Часть неоф. – С. 70.
19. К вопросу об ознаменовании 300-летнего юбилея царствования Дома Романовых Черниговской епархией // Вера и жизнь. – 1913. – № 5. – Часть неоф. – С. 36-56.
20. Объяснительная записка к Уставу Романовского Черниговского Епархиального Педагогического женского Института в Ляличком дворце Суражского уезда // Вера и жизнь. – 1914. – № 17-18. – Часть неоф. – С. 9-11.
21. Проект положения о Романовском Черниговском Епархиальном Педагогическом женском институте // Вера и жизнь. – 1914. – № 17-18. – Часть неоф. – С. 13-23.
22. Романовский высший педагогический женский институт // Черниговский церковно-общественный вестник. – 1916. – № 84-85. – С. 2.
23. Романовский педагогический институт // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 19. – С. 5.
24. Романовский высший педагогический женский институт // Черниговский церковно-общественный вестник. – 1916. – № 84 -85. – С. 2.
25. Романовский женский педагогический институт // Черниговская земская неделя. – 1916. - № 39. – С. 8.
26. Черниговский учительский институт // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 37. – С. 5.
27. Посещение Его Преосвященством учебных заведений г. Чернигова // Вера и жизнь. – 1912. – № 7. – Часть неоф. – С. 103-104.
28. Журнал соединенного собрания епархиального Миссионерского Совета и Совета Епархиального Братства св. Михаила, князя Черниговского // Черниговские епархиальные известия. – 1911. - № 24. – Часть оф. – С. 705-718.
29. Миссионерские курсы // Вера и жизнь. – 1912. – № 7. – Часть оф. – С. 234.
30. Гейда О. Кразназавка та просвітницька діяльність братства святого князя Михайла при Чернігівській духовній семінарії // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. – Чернігів, 2001. – С. 62.
31. Программа деятельности издательской комиссии при св. Синоде // Вера и жизнь. – 1916. – № 15-18. – Часть неоф. – С. 132.
32. Вторая викарная кафедра // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 34. – С. 5.
33. Вера и жизнь. – 1916. – № 19-20. – Часть неоф. – С. 135.
34. Черниговская земская неделя. – 1916. – № 42. – С. 4.
35. Савинский С. Открытое письмо сотруднику “Санкт-Петербургских Ведомостей” Н.Дурново // Вера и жизнь. – 1913. - № 14-15. – Часть неоф. – С. 95-107.
36. Василий (Богоявленский Василий Дмитриевич) // http://kuz1.pstbi.ccas.ru/cgi-htm/db.exe/ans/nm/?NYZ9EJxGHoxITcGZeU-yPq6o9X*p**- С. 1; Махіна ЛІ. Тамара – внучка святого Василя (Богоявленского), архиепископа Черниговского и Нежинского // Троїцький вісник. – 2001. - № 10. – С. 3.
37. Ульяновский В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (Доба Центральної Ради). – К., 1997. – С. 174.
38. Грюнберг Г. О положении епископата русской церкви при Временном правительстве (по новооткрытым источникам) // Материалы по истории русской иерархии: статьи и документы. – М., 2002. – С. 117-118.
39. Обревизирование деятельности архиепископа Черниговского Василия // Черниговская земская газета. – 1917. – № 22 – С. 2.
40. Арест архиепископа // Черниговская земская газета. – 1917. - № 25. – С. 3.
41. Вера и жизнь. – 1917. – № 3-4. – Часть неоф. – С. 134.
42. Ревизия деятельности архиепископа Василия // Черниговская земская газета. – 1917. – № 34. – С. 3.
43. Ревизия деятельности архиепископа Василия // Черниговская земская газета. – 1917. – № 34. – С. 3.

44. Вера и жизнь. – 1917. – № 3-4. – Часть неоф. – С. 134.
45. Собрание Черниговского городского духовенства // Черниговская земская газета. – 1917. – № 29. – С. 7.
46. Черниговский церковно-общественный вестник. – 1917. – № 74. – С. 4.
47. Черниговский экстренный съезд духовенства и мирян епархии. Вечернее заседание 2 мая // Черниговский церковно-общественный вестник. – 1917. – № 93. – С. 2.
48. Черниговский экстренный съезд духовенства и мирян епархии. Дневное заседание 3 мая // Черниговский церковно-общественный вестник. – 1917. – № 94. – С. 2.
49. Вера и жизнь. – 1917. – № 3-4. – Часть неоф. – С. 136.
50. Священный Собор Российской Православной Церкви 1917-1918 гг. Обзор деяний. Третья сессия. – М., 2000. – С. 193.

